

TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK DRAMATİK EDEBİYATI TERİMLERİ ÜZERİNE

Abdulkerim DİNÇ*

Geliş Tarihi: Şubat, 2018

Kabul Tarihi: Mart, 2018

Öz

Türk kültürüne “dramatik edebiyat” Tanzimat’tan sonra girmiştir. Esasında Batılı tarzda tiyatro da yoktu. Türk insanı tiyatro ihtiyacını “temaşa sanatı” dediğimiz, Meddah, Ortaoyunu, Gölge Tiyatrosu (Karagöz), Kukla ve diğer dramatik türlerle karşılıyordu. Türklerin çok zengin bir geleneksel tiyatrosu olduğunu söylemek mümkündür.

Kültürümüze 19. yüzyıldan itibaren girmeye başlayan tiyatro sanatı ve tabiatıyla dramatik edebiyat kendi lügatini de birlikte getirmiştir. Biz bu çalışmamızda tiyatro sanatının lügati yerine dramatik edebiyatın lügati yani terimleri üzerine dikkat çekmeye çalışacağız. Tanzimat Dönemi’nde dramatik edebiyatımıza giren bu lügat ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir. Böyle bir çalışma da değişen hayatımızın, kültürümüzün kodlarını açıklayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat Dönemi, Tiyatro, dramatik edebiyat, dramatik edebiyat terimleri.

ON THE TANZİMAT PERIOD TURKISH DRAMATIC LITERATURE

Abstract

“Dramatik Literature” genre stepped in Turkish culture after Tanzimat (Reformation Period) in fact, it was not in the Western style in the theater. Turkish audience met the need for theater with Meddah, Ortaoyunu, Shadow Theater (Karagöz), Puppet Theater and other dramatic genres called “temaşa sanatı” it is possible to say that the Turks are a very rich traditional theater.

The art of theater, which started to enter the Turkish culture from the 19th century, and therefore dramatic literature, brought its own language. In this work, it is aimed to draw attention to the terms and expressions of dramatic literature rather than of the language of theater art. This language, which entered dramatic literature during the Tanzimat period requires a separate study. Such a study will explain the changing codes of our lives and our culture.

Keywords: The Tanzimat period, Theatre, dramatic literature, dramatic literary terms.

Giriş

18. yüzyıldan itibaren sarayla sınırlı kalsa da Türk insanı Batı tiyatrosunu tanımaya başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde hayatın her alanında olduğu gibi, Batılılaşma cereyanı tiyatrodan da görülür ve Batılı tiyatro kumpanyaları Osmanlı seyircisinin karşısına daha sık

* Dr. Öğr. Ü.; Atatürk Üniversitesi, KKEF, Türkçe Eğitimi ABD, akdinc@gmail.com.

çıkmağa başlar. Diğer taraftan gayrimüslim cemaat, özellikle Ermeniler arasında, tercüme, adapte ve telif olmak üzere kendi dillerinde temsiller verilir.

Saray, İstanbul'a gelen kumpanyalara destek olmakta, Sultan çevreye aldırmadan bizzat oyunları seyretmeye gitmektedir. Bu yüzyılın hemen ilk yarısından itibaren İstanbul ahalisinin hayatında da bir renklilik başlar: Geleneksel seyirlik oyunların yanında gayrimüslim semtlerde giderek artan tiyatro, opera ve dramatik gösterilere Müslüman seyirciler de itibar ederler. Türk seyircisinin gösterdiği ilgi, yabancı kumpanyaların çeşitli tedbirler almaları lüzumunu hissettirirken, özellikle Ermeni cemaati amatör çalışmalarını daha da profesyonelleştirme yoluna giderler. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği yıl, İstanbul'da dört tiyatro perdelerini açmıştır. Tiyatro faaliyetlerini geniş kitlelere yaymak, daha çok Türk seyirciyi çekebilmek için oyunların Türkçe tercümesinin yayınlanmasından sonra, Lucrece Borgia, Sevil Berberi, Parisina, Hırsız Saksâğan, Şeytan Robert... gibi oyunların özetleri Ceride-i Havadis'te yayınlanır.

Yeni bir dünyanın perdelerini açan bu gelişmeler, yeni kavramları da beraberinde getirir. Geleneksel tiyatromuz kendi lügatini sürdürmektedir. Mesela gölge oyunumuz Karagöz'de yine ancak bir Karagözcü'nün anlayabileceği:

Tatu: Karagözcü kahvesi,
 Hatem: Karagöz oyununda perde kurmak,
 Hatem kerizi: Karagöz'de çengi oynatmak,
 Kerizci: Şarkı söyleyen

gibi pek çok özel terim (jargon), zenginleşerek 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eder.

Batı tiyatrosu hakkında ilk bilgiyi veren, operayı bütün zenginliğiyle tanıtan Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Sefâretnâmesi'nden sonra ikinci bilgiye, Ceride-i Havadis'in 1841 tarihli 63. sayısında rastlarız. Bu yazıya dikkatlerinizi çekmek istiyoruz: "Tiyatro dedikleri bir müdevverü'ş şekil aşağısı ve yukarısı birkaç kişi familyasıyla oturmak için yapılmış odacıklardan ibaret üç beş bin adam alur bir mahâl olup, bir tarafı oyunculara mahsus olmak üzere her taraftan münazara olsun arziyle yüksecek yapılmış ve oyun başladıkta açılmak ve bittikte kapanmak ile içeride tanzim olunan eşkâli setr için perde açılmış bir yer olup icra eyledikleri oyun müteaddit olmakla (trajedi) ve (komedi) ve (melodram) ve (vodvil) ve (pantomima) ve (bale) tabir olunur. Lûublar olup mâdası tariftin âridir. (Trajedi) dedileri lûubun kâffe-i kelimâtı manzum olarak söylenir ve heva-yı nefsanîye ve şehvaniyeyi tahrike medar-ı küllisi olur; cümlesinden mu'teber bir oyundur. Lâkin bunu icra edenler ziyade üstad olmalıdır ve âdab-ı lîsanda pek mahir bulunmalıdır ki, ifadesinden halk telezzüz kesbetsün ve kıssadan hisse meâlince irâe eylediği keyfiyetten huzzar tenebbüh ve terbiye ahzeyesin ve (komedi)

dedikleri lûub bunun gibi şehvaniyeye dair olmayup ahlâk hakkında olmakla halk kerihî tekrar ile herkesi andan tenzih edecek olduğundan fazla gayet mudhik şey olmakla icrâ eden kezalik üstad olmalıdır ve (melodram) trajedi ve komediden mürekkep olup tabiate dehşet verecek mudhikâtı izhar ve irâeden ibaret olduğundan eshabın takımları güzel ve nefis bir sîretle keyfiyetleri temyîz olmak lâzımlıdır bundan yol kesmek, muharebe etmek gibi şeyler icra olunmakla oyuncuların icabına göre bu oyunu gâh yaya ve gâh atlı olarak icra ederler...”

Ceride-i Havadis'te yayınlanan yazıdan aldığımız bu küçük parçada, trajedi, komedi, melodram, vodvil, pantomima ve bale gibi günümüzde de aynen kullanılan Batı kökenli terimlerin yanında, lûub ve mudhik gibi lûgatlerimizde mevcut terimlerin kullanıldığını; dekor karşılığı olarak: eşkâl, oynamak yahut temsil etmek karşılığı olarak: icra terimlerinin; daha sonra komedi karşılığı olarak kullanılacak mudhik terimine hazırlık olarak gülünecek şeyler manasına mudhikat'ın kullanıldığını görmekteyiz.

Geleneksel tiyatromuzdan farklı bir estetik ve tekniğe sahip olan Batı tarzı tiyatro diğer bilim ve sanat dallarında olduğu gibi, yeni kavramları da beraberinde getirir. Yeni kavramlara karşılık olarak terimler, ya Batı dillerinden olduğu gibi alınır, ya dilde mevcut, benzer kelimeler kullanılır yahut türetme yoluna gidilir. Türetmeler özellikle Arapça, Farsça kelimelerden yapılır; istisnai olarak “oyun” terimi gibi Türkçe kelimelerin kullanıldığı da görülür. Geleneksel tiyatronun yanında Batı tiyatrosu yerini almaya başlayınca, geleneksel tiyatrocular bu tarz oyunlarda sahneye çıkmak yerine “perdeliye çıkmak” terimini kullanmışlardır. Geleneksel tiyatromuzun Batı tarzındaki tiyatro ile izdivacı olan “Tuluatt Tiyatrosu”dur ki, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sahnelerimizde görünmeye başlamıştır ve kendi lûgatini, kendi terimlerini beraberinde getirmiştir. Bu tarzın terimleri başlı başına bir inceleme konusudur.

Biz burada Tanzimat Dönemi Türk tiyatrosu terimlerinin bir dökümünü, sözlüğünü vermek ya da bu terimleri tahlil iddiasında değiliz. Türk tiyatro ve dramatik edebiyat terimlerinin tarama yapılarak tespit edilmesi ve incelenmesi ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir. Biz sadece bazı örnekler vererek bu önemli konuya dikkat çekmek istiyoruz. Bir terim her ne kadar tarif değilse de dönemin tiyatro anlayışını, düşüncesini, kültürünü bir dereceye kadar yansıtması bakımından Tanzimat dönemi Türk tiyatrosu terimleri de incelenmeye değer.

Tiyatronun oyunculuk ve sahne tarafı hariç, dramatik edebiyatla ilgili seçtiğimiz birkaç örnekte, mesala “Oyun” karşılığı olarak:

Lu`b

tiyatro, tiyatro dramı, tiyatro piyesi, tiyatro oyunu

ahlaka hizmet eder tiyatro

serlevhasıyla tiyatro risalesi
 evvelisi gülünç sonu acıklı tiyatro
 manzum tiyatro
 piyes, manzum piyes, Türk piyesi, tekmil bir piyes
 ve

hissi - ictimai piyes, ictimâî-ahlâkî piyes, edebî piyes,
 piyes şeklinde hikâye
 Oyun, hissi oyun, ibretâmiz oyun, acıklı tiyatro oyunu
 temsil, manzum temsil, ahlâkî temsil-i layetegayyer
 kısa manzum temsil, ictimai vatani temsil, terbiyevi temsil,
 Temaşa, eser-i temaşa

terimleriyle karşılaşmaktayız.

Yine, melodram karşılığı olarak:

Dram, acıklı-hissî dram, acı bir vaka, acıklı tiyatro oyunu ne mudhike ne facia, lirik dram, dram manzum, müthiş dram, cinai dram, ahlaki bir dram terimlerine tesadüf etmekteyiz. Manzum, mensur küçük oyunlar, bugün de kullanılan bazı türler için:

bir sahnelik vaka
 skeç
 monolog
 diyalog
 fars
 vodvil

fantezi, manzum fantezi, manzum masal, manzum küçük temsil, küçük piyes, küçük bir komedi, küçük bir aile komedisi
 terimlerinin kullanıldığını görüyoruz.

Müzikli oyunlar için:

sazkâr masal, sazkâr opera tarzında bestelenmek üzere manzum piyes, temsîl-i musiki, manzum şarkılı - rakslı şarkılı Arap masalı;

opera ve operet türleri için:

opera, operabuf, Türkçe yeni opera, musikiyle tertib olunmuş millî bir opera, gülümlü opera, mudhik opera,

operet, tarihi operet

terimlerinin kullanıldığını, bugün kullanılmayan ve Türk toplumunun hayatını konu alan – Aldülhak Hâmid’de bu kavram farklıdır. –millî (!) oyunlar karşılığı olarak:

	millî, facialı, hissi oyun
feci, ibretimiz	“ tiyatro
tarihi ve	“ piyes
	“ oyun
	“ ve hissî oyun
tarihi ve	“ dram
	“ facia
fecai-yi harikuladeyi	
musavvir	“ ve siyasi bir dram
serair-i müthişe-i	
maziyi musavvir	“ ve siyasi bir piyes
	“ mudhike
	“ komedi
	“ piyes
	“ tiyatro
	“ tiyatro, ne mudhike, ne facia
	“ ve cinai bir vak’a-yi dilsuzu
	musavvir piyes
	“ dram;

Tarihi oyunlar için tarihi ve tasviri bir piyes, tarihi facia, tarihi dram, tarihî ve millî dram, tarih-i sahîhe müstenid dram, tarihe müstenid dram, tarihî bir tiyatro, Kırım tarihine ait facia, tarihî temâşa, tarihî tiyatro, tarihî temsil, geçmiş asırlara ait bir vaka, tarihî piyes, facia-i tarihiyye, manzum ve kavafi-i mukayyede-i hâvi bir facia-ı tarihiyye, tarihî operet, sırf tarihî bir dram, tarihî ve millî bir piyes

gibi pek çok terimle karşılaşırız.

Askerliği, vatan muhabbetini konu alan oyunlar için:

Vatani bir temsil, askeri dram, vatani temsil, temsil-i askeri, vatanî-hakiki piyes

terimlerinin kullanıldığını görürüz.

Okul piyesleri için:

Manzum mektep piyesi, manzum mektep temsili, küçükler için temsil, çocuk tiyatrosu, mektebi temsil, çocuklara mahsus komedi, küçük bir komedi, küçük bir aile komedisi, küçük bir mudhike, mudhik tiyatro, mudhike, millî komedi, fantezi komedi, manzum komedi gibi terimler kullanılır.

Bilindiği gibi geleneksel tiyatromuzda tragedya ve benzeri bir tür mevcut değildir. Gerek gölge oyunu Karagöz gerek Ortaoyunu gerekse Meddah ve kukla oyunları konuları itibariyle tamamen komedyaya türündedir. Hatta Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre gibi sonu acıklı biten hikâyeler, temaşa sanatımızda değiştirilmiş, kötüler cezalandırılarak kahramanlara mutlu son hazırlanmıştır.

Tragedya ve melodram türleri Tanzimat'la beraber sahnelerimizde görülür; dramatik edebiyatımıza girer. Birdenbire tragedya karşılığı olarak: haile kelimesi türetilir; facia kelimesi tragedya yerine kullanılmaya başlanır. Tragedya ve melodram türleri toplumda birdenbire itibar görmeye başlar. Bu ilginç durumun değişen sosyal hayat ve kültürle yakın ilgisi vardır. Buna bir misal olmak üzere, Umumi Psikoloji Profesörü Dr. Nezahat Arkun'un, İntiharın Psikodinamikleri isimli eserinden, bir tesbiti almak istiyoruz: “İntihar kelimesi Türkçeye Tanzimat'ta girmiştir. Ne Vankulu lügâtinde (1170), ne de Burhanı Katı'da (1287) bu sözcüğe rastlanmamaktadır. Batı dillerindeki romanlarda görülen “suicide” sözcüğüne karşılık Tanzimat'ta Türkçeye çevrilen eserlerde, “kendini katletme”nin yerine “intihar” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcük Arapçada “kurban” demek olan “nahr”dan meydana gelmiştir. “ (s. 25) Tanzimat döneminde oyun kahramanlarının büyük bir çoğunluğunun intihar etmesi, sosyal ve kültürel hayatımızdaki değişimle beraber; Beşir Fuad ve Sadullah Paşa'nın da intiharları gözden uzak tutulmadan düşünülmelidir.

Bu bakımdan bugün sadece “tragedya” kelimesiyle karşıladığımız türün Tanzimat Döneminde kazandığı değerler ve zenginlik dikkat çekicidir:

Dehşetli facia, feci ibretimiz millî tiyatro, facia-i ihtiras, trajedi, tarihî facia, bir akıl faciası, Kırım tarihine ait facia, millî ve hissi facia, facia, facia-i vatanperverane, dilsiz bir facia-i hakîkiyye-yi musavver, millî facia, bugünün faciası, fecayi-i harikuladeyi musavver millî piyes, korkunç facia yani dram, facia-i aşk, manzum ve mensur facia, facia-i hissiyye, manzum facia, manzum trajedi, mukaffa bir facia, facia-i tarihiyye, manzum facia-i tarihiyye, manzum ve kavafi-i mukayyede-yi hâvi bir facia-i tarihiyye, manzum bir facia-i tarihiyye temsil-i kati, Mukaffa bir facia manzum, içtimai facia, aile faciası, haile, feci bir tiyatro tercümesi gibi pek çok terime rastlarız.

Sonuç

Seçtiğimiz terimler zenginleştirilebilir. Bu terimlere tiyatronun oyunculuk, sahne, ışıklandırma, müzik, dekor, kostüm gibi teknik terimlerini de ilave edersek zengin bir lügatle karşılaşırız. Tanzimat Dönemi tiyatromuzun ve dramatik edebiyatımızın lüğatinin bugüne kadar ihmal edilmiş olması kültürümüz bakımından büyük bir eksikliklerdir.

Kaynaklar

- AKI, N. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- AND, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839 -1908*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- ARKUN, N. (1987). *İntiharın Psikodinamikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- POYRAZ, T. ve TUĞRUL, N. (1967). *Tiyatro Bibliyografyası (1859-1928)*. Ankara: Millî Kütüphane Yayınları.